

УДК 371.311.5

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ

Іващенко Н.А., Коваленко Є.І.

У статті на основі узагальнення підходів до формування творчої особистості проаналізовано педагогічні умови ефективної організації навчально-творчої діяльності старшокласників.

Ключові слова: вчитель, учень, творча особистість, навчально-творча діяльність, дидактичні принципи, зміст навчання.

В статье на основе обобщения подходов к формированию творческой личности проанализированы педагогические условия эффективной организации учебно-творческой деятельности старшеклассников.

Ключевые слова: учитель, учащийся, творческая личность, учебно-творческая деятельность, дидактические принципы, содержание обучения.

On the basis of generalization of approaches to creative personality formation the pedagogical conditions of effective organization of high school students' learning and creative activity are analyzed in the article.

Key words: teacher, student, creative personality, learning and creative activity, didactic principles, content of education.

Формування творчої особистості є пріоритетним завданням для загальноосвітніх навчальних закладів різного типу: шкіл, гімназій, ліцеїв, коледжів та ін. Реформаційні процеси в освіті спрямовані на переорієнтацію знаннєвої парадигми на розвивальну, здійснення особистісно орієнтованого навчання та виховання з метою розкриття творчого потенціалу учнів та формування їхньої особистості. Ця проблема знаходиться в полі зору як науковців, так і практичних вчителів, які плідно працюють над вдосконаленням форм та методів організації навчально-виховної роботи.

Однією з найбільш актуальних в сучасних умовах є проблема організації навчально-творчої діяльності учнів. Так, проблеми творчої особистості та її розвитку є предметом дослідження І.Бежа, І.Зязюна, В.Моляко, В.Рибалки та ін. Педагогічні аспекти формування творчої особистості учня висвітлені у роботах Р.Пильніка, Г.Полякової, С.Сисоєвої.

С.Сисоєва у статті "Теоретико-методологічне обґрунтування педагогічної творчості" [13] розглядає професійну реалізацію та самореалізацію вчителя у педагогічній діяльності та стверджує, що формування творчої особистості учня здійснюється у навчально-виховній взаємодії з учителем. У цьому процесі власні можливості як учня, так і вчителя розвиваються і набувають об'єктивного характеру, відбиваючись у конкретних якостях і особливостях їхньої особистості, як результат формування творчої особистості учня неможливо відокремити від особистісного розвитку вчителя.

Взаємодія суб'єктів відображає сутність педагогічної творчості, яка визначається як цілісний процес професійної реалізації та самореалізації педагога в освітньому просторі.

Сучасні підходи до організації навчально-виховного процесу у закладах нового типу (ліцеях, гімназіях, колегіумах) з метою формування творчої особистості старшокласника досліджують В.Алфімов, В.Паламарчук, А.Сологуб та ін.

Однак, незважаючи на дослідження цих та багатьох інших вчених, проблема формування творчої особистості старшокласника лишається актуальною.

Вирішення проблеми формування творчої особистості в практиці шкіл вимагає особливої уваги, оскільки в повсякденній діяльності учителя найбільше недоліків зустрічається саме в організації навчально-творчої роботи учнів. Причинами цього, на думку науковців, є: формування умінь і навичок творчої роботи є одним з найскладніших видів діяльності педагога, що вимагає ретельної підготовки учителя і учнів; відсутність певної системи в діяльності вчителя, яка стосується прищеплення учням умінь і навичок творчої роботи; у шкільному навчально-виховному процесі спостерігається нерівноцінне співвідношення репродуктивних і творчих самостійних робіт. І, нарешті, розумовий розвиток учнів у процесі навчання, їх активність і самостійність залежать від навчання їх прийомів роботи і розумової діяльності, чому приділяється недостатньо уваги.

Мета статті – з'ясувати педагогічні умови та особливості організації навчально-творчої діяльності старшокласників.

Виявлення і обґрунтування напряму організації навчально-творчої діяльності учнів старшої школи потребує насамперед розгляду дії взаємопов'язаної сукупності факторів, які впливають на означений процес, і виявлення існуючих суперечностей з метою подальшого визначення шляху зменшення їх дії.

Аналіз факторів – об'єктивного, суб'єктивного, особистісного і людського, що є ефективним методом дослідження процесів, у центрі яких перебуває людина, дозволяє виявити наявність суперечностей у навчальному процесі. Так, об'єктивний фактор, відображаючи реальність, що існує незалежно від людини, виявляється в процесах глобалізації та інтеграції в усіх сферах життя. Загострення проблем планетарного масштабу в системах “людина – людина”, “людина – природа”, “людина – суспільство” потребує об'єднання, по-перше, світової спільноти заради їх вирішення, по-друге – зусиль науковців у галузі освіти і культури з метою розвитку компетентної творчої особистості, здатної активно взаємодіяти з навколишнім світом.

У зв'язку з цим зростає роль суб'єктивного фактора, що має впливати на можливі стихійні зміни внаслідок дії об'єктивних факторів і виражається в пошуку способів оптимізації навчального процесу [7, с. 122].

При цьому виникають певні суперечності, а саме: з одного боку, між бажанням учителів розвивати творчі здібності учнів та недостатньою розробленістю конкретних засобів реалізації зазначеної мети в процесі вивчення окремих предметів; з іншого – відбувається залучення учнів до самостійних творчих видів робіт з метою опанування предмета, однак недостатнє знання учнями методів, стратегій, прийомів такої діяльності значно знижує її ефективність – учні виявляються не готовими до творчої діяльності. Означене відставання суб'єктивного фактора від об'єктивного потребує посилення уваги до розвитку особистості, її мотивації, когнітивних, креативних, комунікативних, організаційних умінь.

Особистісний фактор відображає активність суб'єкта в навчальному процесі й передбачає врахування і подальше збагачення індивідуальних можливостей, потреб та інтересів учнів, наявного досвіду під час організації навчально-творчої діяльності, використання засобів, що сприяють активізації резервних можливостей особистості, повнішому розкриттю її творчого потенціалу, формуванню прагнення до самовдосконалення і саморозвитку. З огляду на це важливим є розвиток не лише творчих, а й суб'єктивних якостей особистості, здатності до самоорганізації власної діяльності. Проте розвиткові означених якостей здебільшого приділяється недостатня увага вчителів, які сприймають учнів переважно як об'єкти впливу: самостійно визначають цілі діяльності, пропонують завдання для вирішення, оцінюють результати. Однак, оскільки будь-яка діяльність є активністю суб'єкта, спрямованою на об'єкт чи

інших суб'єктів, а творча діяльність – вищим проявом активності й потребує мобілізації емоційно-чуттєвої, розумової та діяльнісної сфер особистості, важливим є формування учня як суб'єкта навчально-творчої діяльності. Учень має навчитися пізнавати, творити і діяти, що сприятиме самореалізації особистості, розкриттю її талантів і здібностей, а отже – реалізації вищих потреб індивіда в повазі, самовираженні, пізнанні, дозволить жити в злагоді з самим собою, сприймати себе, свою діяльність та її результат як цінність.

В умовах загострення суперечностей людського фактора, коли єдиним способом співіснування стає діалог, необхідним є формування діалогічного суб'єкта, виховання особистості, здатної жити разом, співіснувати – розуміти й поважати один одного, історію, традиції, духовні цінності свого та інших народів, що передбачає ціннісне ставлення до іншого, його прийняття і розуміння, а також здатність до діалогу [15, с. 58].

Таким чином, аналіз сукупності факторів доводить наявність суперечностей: рівень сформованості творчих, суб'єктивних і гуманістичних якостей старшокласників не повною мірою відповідає сучасним вимогам суспільства. Послаблення дії означених суперечностей потребує обґрунтування цілісної системи організації навчально-творчої діяльності учнів старшої школи.

Організація навчально-творчої діяльності має спрямовуватися на впорядкування, налагодження цієї діяльності, передбачає управління вчителя та самоврядування учня й реалізацію замкненого циклу управління на кожному етапі навчально-творчої діяльності. Ґрунтовні рекомендації щодо організації навчально-творчої діяльності учнів дає С.Сисоєва. Вона виділяє п'ять видів діяльності вчителя на уроці, які вважаються сприятливими для творчого розвитку учнів: 1) діяльність, що мотивує учнів до процесу навчання та сприяє розумінню ними його значення для особистісного розвитку; 2) діяльність, що цілеспрямовує, орієнтує учнів на мету і результат, який треба отримати, спрямовує їх увагу на зміст і значення творчої діяльності, яку вони виконують; 3) діяльність, що індивідуально диференціює учнів, розвиває різні рівні можливостей учнів, не обмежує їх у часі, стимулює всіх до відповіді; 4) діяльність, яка організує колективну творчу діяльність учнів, забезпечує організацію групових форм творчої навчальної діяльності; 5) діяльність, яка організує контрольну-оцінювальну діяльність учнів [12, с. 173–174].

Організація навчально-творчої діяльності потребує обґрунтування відповідної педагогічної системи як сукупності взаємопов'язаних компонентів, які могли б забезпечити оптимальну організацію навчально-творчої діяльності старшокласників і підпорядковувалися загальній меті розвитку творчої особистості старшокласника, її гуманістичних та суб'єктивних якостей. Це передбачає узгодження цілей, педагогічних принципів, змісту навчання, методів і форм спільної діяльності для активізації й узгодження мотивів, цінностей, інтересів, знань, умінь, рефлексивної поведінки учнів.

Мета організації навчально-творчої діяльності старшокласників зумовлює вибір відповідних

принципів, які, у свою чергу, визначають її зміст, методи і форми і являють собою вихідні положення, нормативні вимоги до організації та здійснення освітнього процесу.

На основі аналізу праць В.І.Андрєєва, В.К.Буряка, В.І.Лозової, А.В.Хуторського та інших учених, які досліджували сутність принципів як дидактичної категорії, а також згідно з визначеною нами метою вважаємо, що організація навчально-творчої діяльності старшокласників має ґрунтуватися на принципах: природовідповідності, цілісності, гуманізму, системності, діалогічності, міждисциплінарної інтеграції, пріоритету спів- та самоврядування, особистісної орієнтації, самоактивності та саморозвитку особистості, діалогічності, співтворчості педагога й учня, які зумовлюють творчу спрямованість навчання й організацію взаємодії суб'єктів навчального процесу та потребують оптимізації змісту навчання, посилення його творчодіяльнісного компонента й формування досвіду емоційно-ціннісного ставлення до світу.

Означені принципи, відображаючи закономірності навчально-творчої діяльності, уможливають її здійснення, сприяючи зниженню дії виявлених нами суперечностей об'єктивного, суб'єктивного, особистісного і людського факторів.

Засобом реалізації окресленої нами мети і принципів є зміст навчання, який являє собою педагогічно адаптований соціальний досвід суспільства, розпредмечену культуру людства. При конструюванні змісту організації навчально-творчої діяльності старшокласників ми виходили з розуміння змісту освіти як структури культури, що містить:

1) здобуті суспільством знання про навколишній світ, способи здобуття знань (його результатом є знання);

2) досвід застосування відомих способів діяльності, які втілюються в уміннях і навичках особистості, що засвоїла цей досвід (результат – уміння діяти за зразком);

3) досвід творчої, пошукової діяльності щодо вирішення нових проблем, які постають перед людиною і суспільством (результатом є вміння приймати рішення в проблемних ситуаціях);

4) досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу, самого себе, тобто систему емоційної, вольової, моральної, естетичної вихованості (відображається у ціннісних орієнтаціях, системі ціннісного ставлення до світу) [9, с. 34–35].

Щоб зміст здійснював ефективний стимулюючий вплив, він повинен відповідати цілому ряду вимог, сформульованих у принципах навчання (науковість, зв'язок з життям, систематичність і послідовність тощо). Існують і деякі спеціальні методи, спрямовані на підвищення стимулювального впливу змісту, такі як створення на уроці ситуацій новизни або творчо-пошукових, проблемних ситуацій. Вчитель може акцентувати увагу учнів на актуальних проблемах, що досліджуються в науці, на найважливіших відкриттях у науці і техніці, досягненнях сучасної культури, мистецтва й літератури [12, с. 184].

Таким чином, у процесі навчання учні засвоюють певні знання, які виражаються в поняттях,

фактах, законах, теоріях, методах пізнання, на основі яких у неї виробляється вміння застосовувати ці знання творчо в складних умовах, а в деяких випадках діяти автоматично, спрямовуючи своє мислення на вирішення складних практичних завдань, при цьому в неї складається емоційно-ціннісне ставлення до навколишньої дійсності, яке разом зі знаннями є умовою формування ціннісних орієнтацій, ідеалів, світогляду особистості.

Узагальнюючи підходи вчених (С.Бондара, Г.Єльникової, О.Молчанюк, О.Лазаревої, С.Сисоєвої, А.Сологуба та ін.), можна стверджувати, що організація навчально-творчої діяльності має забезпечувати:

- постановку і прийняття учнями цілей і завдань діяльності;
- постійне розширення змісту, методів, засобів та форм діяльності;
- становлення учня як суб'єкта діяльності з опанування змісту освіти;
- взаємодію всіх суб'єктів діяльності;
- стимулювання пізнавально-творчої активності старшокласників;
- організацію предметних дій, своєчасне переведення учнів на вищий операційний рівень (опанування складніших вмінь для вирішення складніших завдань потребує співробітництва з поступовим наданням повної самостійності);
- коригування процесу і результату діяльності, зіставлення різноманітних прийомів, шляхів вирішення завдань, результатів, їх аналіз, оцінка; визначення перспектив подальшої діяльності, створення на уроці дослідницької творчої атмосфери, залучення кожного учня до активного пізнавального процесу на основі співробітництва з учителем та між собою.

Учень, взаємодіючи з учителем і середовищем, набуваючи навчально-творчих умінь і досвіду творчої діяльності, стає здатним до самоорганізації власної діяльності, яка поступово ускладнюється, розширюється й поглиблюється – старшокласник самостійно ставить і виконує складніші завдання, набуває потребу в творенні і пізнанні в життєдіяльності, прагне до саморозвитку, постійного збагачення й розкриття власного потенціалу.

Крім того, зміст навчання передбачає інтеграцію знань різних предметів для забезпечення цілісності уявлень учнів про світ та усвідомлення можливості його творчого вдосконалення, а також має задовольняти вікові й індивідуальні запити учнів, сприяти зміцненню інтересу та мотивації до творчої діяльності, стимулювати їхню пізнавально-творчу активність, спонукати до роздумів (не містити надлишку чи надмірного дефіциту інформації), сприяти формуванню гуманістичної спрямованості особистості.

Це потребує застосування активних та інтерактивних методів навчання і всіх форм спільної діяльності – колективної, групової й індивідуальної, проведення нетрадиційних занять (прес-конференцій, змагань, театралізованих занять, конкурсів, заочних мандрівок та ін.), залучення до позакласних, факультативних занять, що створюють виключно сприятливі умови учням для творчого самовиявлення, своєї винахідливості, фантазії тощо, розкриття власної індивідуальності [6, с. 39].

Досягнення прогнозованого результату й взагалі пробудження творчих можливостей, розкриття творчої індивідуальності потребують створення сприятливого психологічного мікроклімату, налагодження атмосфери індивідуальної та колективної творчості – створення творчого мікросередовища на заняттях як сукупності умов (орієнтація на творчість і відкритість, наявність сприятливої емоційної атмосфери, ціннісне ставлення до іншого, співробітництво та співтворчість, діалогічна взаємодія суб'єктів, ініціювання вільного вибору старшокласниками видів, форм, способів діяльності згідно з власними можливостями та інтересами), що сприяють активізації внутрішніх ресурсів особистості – її мотивації, мислення, почуттів, волі, творчого потенціалу.

З огляду на це вважаємо, що особливістю організації навчально-творчої діяльності старшокласників є створення й розширення творчого мікросередовища на заняттях, що сприятиме активізації природного процесу саморозвитку задатків і потенційних можливостей кожного учня.

Ш.О.Амонашвілі [1], О.В.Сухомлинська [14] зазначають, що з метою створення творчої атмосфери духовної єдності з дітьми, для того, щоб учні йшли на заняття з радістю та інтересом, почували себе активно й вільно, вчитель має:

- демонструвати повну довіру до дітей, будувати відкриті, емоційно насичені взаємовідносини зі школярами;
- допомагати учням у формулюванні, уточненні цілей і завдань діяльності, не підвищуватися над дітьми, а разом з ними в спільній діяльності проходити шлях до відкриття істини;

- бути джерелом різноманітного досвіду, до якого можна звертатися з труднощами, вчити учнів міркувати, обговорювати, виявляти власне ставлення;

- виявляти і підтримувати інтереси, ідеї та творчі задуми учнів, допомагати реалізовувати потенціал їхніх індивідуальних можливостей;

- допомагати учням зберегти живий інтерес, допитливість до навколишнього світу і самого себе, забезпечувати надходження таких матеріалів, які були б цікавими, відповідали різним нахилам і здібностям учнів, могли б забезпечити їх вільний вибір, навчання із задоволенням;

- створювати атмосферу взаємоповаги і свободи самовираження, поважати право дітей на власну думку;

- сприяти досягненню успіху, захочувати прагнення учнів до вирішення складних завдань, допомагати їм перевершувати самих себе, самовдосконалюватись.

Реалізація означених положень сприятиме подоланню суперечностей особистісного і людського факторів, максимальній активізації всіх сфер особистості старшокласника.

Таким чином, організація навчально-творчої діяльності старшокласників є цілеспрямованою взаємодією вчителя й учнів на засадах діалогу, співробітництва і співтворчості з метою активізації та розвитку мислення, почуттів, волі, творчого потенціалу, узгодження мотивів, цінностей, знань, умінь та рефлексивної поведінки учнів, поступового їх переведення на рівень самоорганізації власної діяльності завдяки створенню і розширенню творчого мікросередовища в навчальному процесі шляхом упорядкування мети, принципів, змісту, методів, засобів і форм спільної діяльності.

Література

1. Амонашвили Ш. А. Школа жизни. Трактат о начальной ступени образования, основанного на принципах гуманно-личностной педагогики / Ш. А. Амонашвили. – М.: Издат. дом Шалвы Амонашвили, 2000. – 172 с.
2. Бех І. Д. Біля витоків сутності особистості / І. Д. Бех // Шлях освіти. – 1999. – № 2. – С. 10–14.
3. Бондар С. Гуманізація в структурі процесу навчання / С. Бондар // Освіта і управління. – 1998. – № 3. – Т. 2. – С. 37–40.
4. Єльнікова Г. В. Організація діяльності педагогічного колективу школи щодо контролю за засвоєнням учнями змісту навчання: навч. посіб. / Г. В. Єльнікова. – Х.: ХОІНОПП, 1996. – 60 с.
5. Зязюн І. А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти / І. А. Зязюн // Неперервна професійна освіта: Проблеми, пошуки, перспективи: моногр. – К.: Віпол, 2000. – 636 с.
6. Кабусь Н. Д. Обґрунтування інваріантної моделі організації навчально-творчої діяльності: соціально-педагогічний аспект / Н. Д. Кабусь // Вісник ХДАК. – 2009. – Вип. 28. – С. 38–46.
7. Кабусь Н. Д. Організація навчально-творчої діяльності старшокласників: від управління до самоуправління / Н. Д. Кабусь // Основні концептуальні підходи і тенденції модернізації педагогічної освіти в Україні: зб. наук. пр. – Харків–Луганськ: Стиль-Іздат, 2007. – С. 120–129.
8. Лазарева О. М. Організація творчих самостійних робіт старшокласників у модульному навчанні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.09 / Лазарева Олена Миколаївна. – Х., 2003. – 30 с.
9. Лернер И. Я. Процесс обучения и его закономерности / И. Я. Лернер. – М., 1980. – 91 с.
10. Моляко В. О. Психологія творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини / В. О. Моляко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 8. – С. 1–4.
11. Рибалко В. В. Психологія розвитку творчої особистості: навч. посіб. / В. В. Рибалко. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.
12. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник. – К.: Міленіум, 2006. – 344 с.
13. Сисоєва С. О. Теоретико-методологічне обґрунтування педагогічної творчості / С. О. Сисоєва // Відкритий урок. – 2005. – № 21–22. – С. 13–19.
14. Сухомлинська О. В. Цінності освіти і виховання / В. О. Сухомлинська. – К.: АПН України, 1997. – 224 с.
15. Шамова Т. И. Управление образовательным процессом в адаптивной школе / Т. И. Шамова, Т. М. Давыденко. – М.: Центр “Педагогический поиск”, 2001. – 384 с.